

POLITINĖ LIETUVOS ISTORIJA*

Besirengiantį skaityti Raimundo Lopatos monografiją galėčiau perspėti, kad tai nebus lengva. Iš pažiūros nedidelė knygutė gali sudaryti apgaulingą įspūdį. Retai aptiksime tekstų istorine tematika su tokia didele faktų bei minties koncentracija. Ne vieną gali apimti neviltis, neperskaičius nė pusės. Tačiau, sutelkęs dėmesį ir kantrybę, skaitytojas galės pastebėti grakščią, įspūdingą ir Lietuvoje tikrai nedažnai sutinkamą kompoziciją.

Kalbant ne metaforomis, R. Lopata iš tikrųjų atliko didelį ir nelengvą darbą. Jis aprašė jautrią temą – Lietuvos valstybingumo tapsmą Pirmojo pasaulinio karo metais. Aprašė tos temos nenuvainikuodamas, nieko neįžeisdamas ir tuo pačiu nenusikalsdamas tiesai. Sėkmės priežastį galima paaiškinti paprastai: pasinaudota archyvine medžiaga, saugoma ne tik Lietuvos, bet ir Rusijos, Prancūzijos, D. Britanijos, Vokietijos ir net JAV archyvuose. Remtasi ne tik lietuvių autorių, bet ir žymiausių kitų šalių istorikų darbais, parašytais lenkų, rusų, vokiečių, anglų, prancūzų kalbomis, pagaliau, operavo ne vien istorijos, bet ir teisės, politologijos kategorijomis bei metodais. Tad kolegai mokslininkui beliktų nusilenkti, o patriotui – didžiūotis.

Paskutinės frazės nereikėtų laikyti ironiška, kadangi Lietuvos modernaus valstybingumo genezė reikalauja nemažesnio įdirbio. Pirmiausia dėl to, kad ties Lietuva kryžiaivosi didžiųjų valstybių interesai; vadinasi, mažiausiai būtina gerai susipažinti su Rusijos, Vokietijos, Lenkijos, D. Britanijos, Prancūzijos ir JAV užsienio politikos tikslais, sukėlusiais Pasaulinį karą. O antra – Lietuvos naujasis valstybingumas gana nelengvai fiksuojamas bei apibrėžiamas, todėl

*Raimundas Lopata. *Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais*. Lietuvių atgimimo istorijos studija. T. 9. V., Mintis, 1996. – 224 p.

visa rašytinė medžiaga apie jį – ir iškilusi Lietuvoje, ir esanti užsienyje, yra fragmentiška ir prieštaringa. Nenuostabu, kad R. Lopata pasirinko atitinkamą tyrimo principą: pagal didžiųjų valstybių tikslų bei interesų sankirtą Lietuvoje atitinkamai identifikuoti Lietuvos valstybingumo kristalizavimosi procesus.

Pagal tą patį principą galima aptarti ir atitinkamų autoriaus sprendimų sėkmę bei sunkumus. Iš didžiųjų valstybių daugiausia dėmesio, kas visai suprantama, skirta Rusijos ir Vokietijos politikai. Man regis, tai kompoziciškai svarbiausi knygos puslapiai. Ypač ryškiai perteikti Rusijos strateginiai tikslai, kas, beje, liudija, kad agresyvus panslavizmas – ne miražas. Adekvačiai išdėstyti ir Vokietijos tikslai. Nors šiuo atveju, turiu pastebėti, liko neaišku, ar prieš prasidedant Pirmajam pasauliniam karui Vokietija turėjo konkrečių planų Rytų Pabaltijo atžvilgu (žr. P.18). Kaip bebūtų, bet monografijoje randame kitą labai svarbų dalyką – geopolitinį žaidimą. Vokietija, siekdama įvilioti Rusiją į separatines derybas, atitinkamai modeliuoja savo veiksmus Lenkijos bei Lietuvos atžvilgiu: arba gąsdina galimu unijos restauravimu, arba mainais siūlo teritorijas. Šis žaidimas, aprašytas pasinaudojus efektingais archyviniais faktais (pvz., Rusijos agento V. Svatkovskio pranešimas) bei pakankamai tikėtinomis prielaidomis (pvz. Oberostą įvardijant kaip politikos kamufliažą), pasitarnauja autoriui ne tik intriguojančia siužetine linija, bet ir suteikia patikimus struktūrinius rėmus kitų klausimų nagrinėjimui.

Kita medalio pusė – tai lietuviškasis politinis pasaulis. Čia gausybė įvykių: pradedant “Gintarine deklaracija” 1914 rugpjūčio 14 d. – lojalumo Rusijai etalonu, per LDK konfederacinių projektų bruzgynus link 1917 m. gruodžio 11 d. akto – lojalumo Vokietijai etalono, po to per vadinamąjį stabilizacijos laikotarpį, suponavusį unikalų reiškinį – Lietuvos Karalystės paskelbimą 1918 m. vasarą, link realaus valstybingumo. Visi šie įvykiai liudija bendrą išvadą – didelį lietuviško politinio pasaulio priklausomumą nuo išorinių poveikių, galėjusių tą pasaulį ir konsoliduoti, ir išardyti. Žinoma, tas faktas, kad krašte pavyko sukurti ir išlaikyti tautai atstovaujantį organą – Lietuvos Tarybą – pats savaime reikšmingas, nepaisant Tarybų priklausomybės nuo Vokietijos. Tačiau šalia to monografijoje galima dar kartą pastebėti, kaip lietuviams nepavyko konsoliduotis nei Rusijoje (1917 m. – Peterburgo Seime),

nei Šveicarijoje (kuriant atstovaujamąjį organą), ir netgi Jungtinėse Amerikos Valstijose (organizuojant bendrą suvažiavimą). Ir šis fonas verčia galvoti ne tik apie išorinį destruktivų poveikį, bet ir kelia abejonių dėl paties lietuvių politinio pasaulio moralinių pagrindų. Šiaip ar taip, bet tų pagrindų indentifikavimas dar didele dalimi lieka užduotimi ateičiai.

R. Lopata lietuviškajam politiniam pasauliui identifikuoti pasirinko pilietiškumo ir etnografiškumo kriterijus. Beje, juos jis laiko alternatyviniais. Pirmajam pilietiškumo kriterijui priskirtini: Piliečių komitetas (1915 m. ruduo), LDK konfederacijos idėja (1915 m. pab. – 1916 m. pr.), 1918 m. vasario 16 d. aktas ir vadinamoji Voldemaro-Rönikerio sutartis (1918 m. birželio 30 d.). Visi šie faktai – epizodiški arba iš viso “neišėję iš idėjų pasaulio”. Tuo tarpu antrasis – etnografinis – variantas buvo apčiuopiamesnis, nors pagal R. Lopatą, determinavo lietuvių priklausomybę Rusijai arba Vokietijai. Taip ir buvo. Tačiau autorius neapsiriboja praktinės situacijos įvardijimu, bet bando formuluoti bendrą principą: kad etnografinė (nacionalinė) raiška apskritai neimplikavo valstybinės nepriklausomybės, o tik tarnavo imperijų legitimacijai.

Savo laiku ir aš naudojausi tokia logine konstrukcija, siekdamas įveikti lietuviškoje istoriografijoje karaliavusį etnocentristinį solipsizmą, kuris reiškėsi maždaug taip: “jeigu jau lietuviai pasiskelbė nepriklausomi – tai jau ir yra Lietuvos valstybė” – visiškai nesirūpinant – nei kas realiai yra “lietuviai”, nei kur ta “Lietuva” yra, nei, pagaliau, nuo ko realiai ji gali būti nepriklausoma. Tačiau infantilizmo laikams praeinant, atrodo, reikėtų tikslinti sąvokas.

XX a. pr. Vidurio Rytų Europoje nacionalinis principas, be abejo, negarantavo valstybinės nepriklausomybės nuo imperijų. Tačiau laikas rodė, kad imperijas griovė tas pats nacionalinis principas (galbūt ne jis vienas). Maža to, bent jau teoriškai mes galime įsivaizduoti galingas nacionalines anglų, vokiečių, italų, rusų ar kinų valstybes, ir jau vien-tai neleistų neigti nacionalinio principo. O tai, kad lietuvių, čekų, latvių, bulgarų ar net lenkų valstybinė nepriklausomybė buvo problematinė, vertėtų aiškintis konkrečias to problematiškumo priežastis, bet vėlgi neneigti iš esmės nacionalinio principo galių suponuoti nepriklausomybę.

Be abejo, lietuvių modernaus tautinio judėjimo atsisakymas uni-jinių tradicijų ir orientacijų į etnografinės vertybes objektyviai padėjo

Rusijos įtakai plėtotis buvusios bendros Lenkijos-Lietuvos valstybės teritorijose. Juolab, kad perėjimas nuo lenkų-lietuvių bendrumo nuostatos prie konflikto be politinių pasekmių reiškė dar ir rimtas moralines komplikacijas. Tačiau tokio paties pobūdžio alternatyvą, vargu, ar galima pritaikyti Habsburgo imperijos tautoms, pavyzdžiui, čekams. Šiaip ar taip, kyla mintis, kad Vidurio ir Rytų Europos tautų valstybingumo problematiškumą vertėtų sieti ne su nacionaliniu principu, bet su alternatyvine imperijai nacionaline valstybe ir jos galimybėmis regione. Šia prasme gal pravartu būtų pradėti aiškintis kad ir tokį aspektą – ką turėjo omeny lordas Actonas XIX a. viduryje teigęs, kad tik valstybė sukuria tautą (naciją), o ne atvirkščiai.

Kita vertus, iš monografijos lieka nepakankamai aiški ir pilietinės alternatyvos galia, nes bent jau lietuviškoje situacijoje pastebėti pilietinio lenkų ir lietuvių suartėjimo atvejai tik lengvai dengė arba to paties nacionalinio principo (lietuvių ar lenkų) dominavimą, arba unijinės tradicijos rekonstravimo siekį, kur vėlgi Lietuvos valstybingumo galimybė atrodytų labai abejotina – ir vidaus, ir išorės požiūriu.

Maža to, bent aš ano meto aplinkybėmis kaip realesnį įsivaizduočiau nacionalinės Lietuvos valstybės konstitutizavimą tarp Lenkijos, Vokietijos ir Rusijos nei LDK unijoje su Lenkija restitucija. Beje, R. Lopatai detaliau aptarti tokio konstitutizavimo galimybes sutrukdė, mano supratimu, ir išimtinis operavimas tik deklaratyvine valstybės pripažinimo doktrina (p. 144-145), kai tuo tarpu XX a. pradžioje dar tvirtai tebeveikė konstitutizavimo tradicijos.

Apskritai R. Lopatos monografija – tai puiki studija, skirta nušviesti modernios Lietuvos valstybės genezę. Lietuviškoje istoriografijoje – tai labai svarbus etapas mokslui, įveikiant mitologizavimą bei ideologizavimą. Tik, atrodo, šioje išryškėjusioje perspektyvoje pravartu neužmiršti kad ir nuvalkioto, bet visgi nebeprasmiško posakio: išpilant iš vonelės vandenį, svarbu neišmesti ir vaiko.